

Snežana Marinković
Narodni muzej, Zrenjanin

ARHEOLOŠKI MATERIJAL SA NALAZIŠTA ŽIVANIĆEVA DOLJA IZ ZBIRKE NARODNOG MUZEJA U ZRENJANINU – VINČANSKA KULTURA

Apstrakt: Na nalazištu Živanićeva dolja, koje je slučajno otkriveno, vršena su arheološka istraživanja 1931. godine. Dugi niz godina pre iskopavanja sakupljeni su arheološki predmeti sa istog lokaliteta i na taj način je nastala vredna zbirka. Zbirka obuhvata nalaze iz različitih vremenskih perioda – od vinčanske kulture do srednjeg veka. Jedini pisani podatak potiče iz glavne knjige inventara, a govori o tome da predmeti potiču sa lokaliteta Živanićeva dolja. Izdvajaju se nalazi koji pripadaju vinčanskoj kulturi: posude za svakodnevnu upotrebu, bogata figuralna plastika – antropomorfne i zoomorfne figurine, amuleti od alabastera, nakit od spondilus školjke. Na osnovu materijala koji je otkriven u toku iskopavanja, a koji se danas nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu, kao i na osnovu otkupljene zbirke koja se nalazi u Narodnom muzeju u Zrenjaninu, Živanićeva dolja je višeslojno arheološko nalazište – nekropola i naselje.

Ključne reči: Banat, Botoš, Živanićeva dolja, keramički fragmenti, posude, figurine, amuleti, nakit, vinčanska kultura.

Nalazište Živanićeva dolja kod banatskog sela Botoš veoma dugo je u arheološkoj literaturi bilo poznato kao jedina nekropola kasnoneolitskog perioda na teritoriji Srbije.

Sredinom prošlog veka Narodni muzej u Zrenjaninu otkupio je od Lazara Nikolića, učitelja iz Botoša, više od 300 arheoloških predmeta. U otkupljenoj kolekciji nalazi se hronološki i kulturno veoma raznorodan materijal – od praistorije do srednjeg veka, a, prema Nikolićevim informacijama, najveći deo tih predmeta potiče upravo sa lokaliteta Živanićeva dolja. Zbog značaja nekropole kod Botoša, u ovom radu su prezentovani samo kasnoneolitski nalazi za koje se pretpostavlja da potiču sa nekropole.

Nalazište Živanićeva dolja smešteno je na obali nekadašnje reke, 2 km zapadno od Botoša. Na tom mestu su meštani decenijama eksploatisali zemlju potrebnu za ciglarske radove. Tako je nastao nepravilan zemljani profil u pravcu sever–jug, dugačak oko 500 m, a visok 3–4 m (Грбић 1934; Mileker 1938). S obzirom na karakter i brojnost arheološkog materijala koji je prikupljen na toj lokaciji, sasvim je izvesno da je ciglarskim radovima uništen veliki deo lokaliteta. Neki autori čak smatraju da je, zbog intenzivne eksploatacije zemlje,

moguće govoriti i o nekoliko stotina uništenih neolitskih grobova (Грбић 1934).

Iako se prvi pomen lokaliteta kod Botoša nalazi u jednom izveštaju o radu Narodnog muzeja u Beogradu (Сарпа 1925), sasvim je izvesno da je znatno pre toga L. Nikolić obaveštavao nadležne službe o nalazima sa Živanićeve dolje. Međutim, njegovi izveštaji su, upravo zato što su u njima pominjani grobovi sa brojnim priložima, „nailazili na skeptičan prijem“ (Грбић 1934: 40). Tek nakon obaveštenja Feliksa Milekera, kojim je potvrđena pouzdanost informacija L. Nikolića, godine 1931. je organizovano stručno istraživanje nekropole. Tada je otkriveno deset grobova, ali gotovo bez ikakvih priloga (Грбић 1934).

Celokupni nalazi sa te nekropole do danas nisu publikovani. Pored nekoliko radova u kojima su analizirani sadržaj i karakter nekropole kod Botoša, još uvek postoje mnoge nejasnoće: ukupan broj istraženih i konstatovanih grobova nije pouzdano utvrđen, a pojedinačni sadržaj grobova (osim onih koje je istražio Grbić) nije poznat, iako se tvrdi da su u pitanju grobovi sa obiljem grobnih priloga.

Čini se da su jedini sigurni podaci oni koje o svojim istraživanjima Živanićeve dolje daju Mileker i Grbić.

Prilikom svoje prve posete lokalitetu 1930. godine Mileker je konstatovao da je u profilu vidljivo 15 ukopa, a u jednom od njih je otkrio dvojni grob bez priloga, sa skeletima u zgrčenom položaju (Milleker 1938: 112). Drugi grob koji pominje, sa jednim skeletom i zdelom na masivnoj stopi kao jedinim prilogom, konstatovan je istog leta, ali je prilikom ciglarskih radova uništen. Položaj grobova nije naveden.

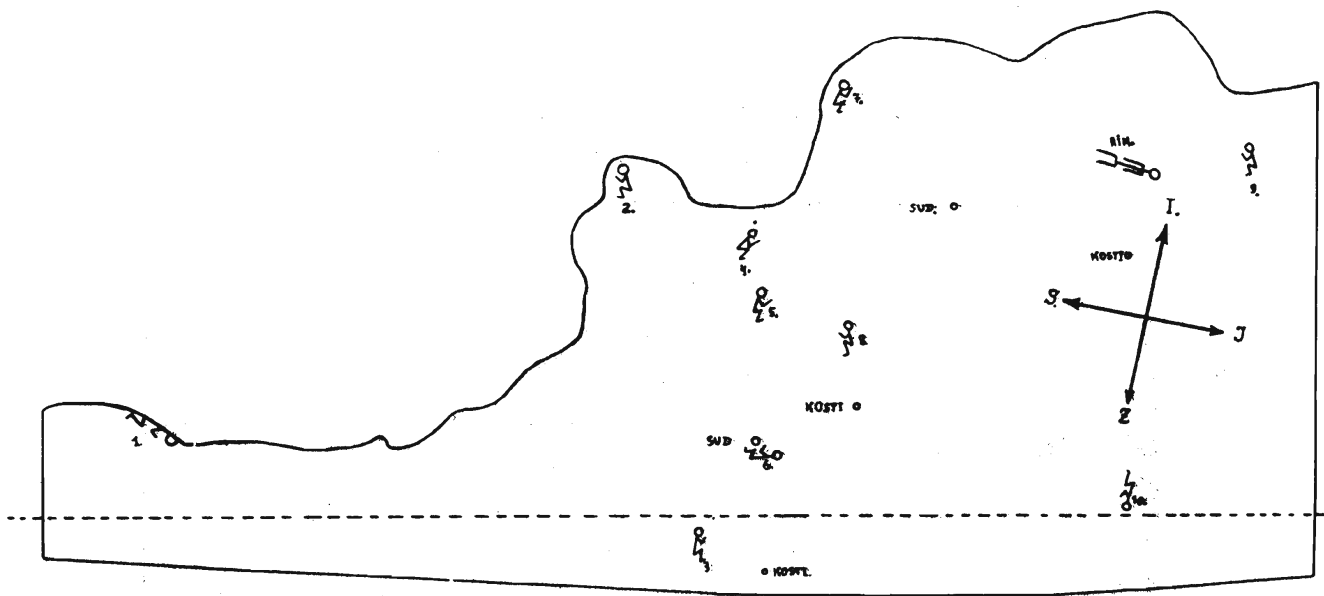
Grbić je svoja istraživanja Živanićeve dolje započeo na severnom delu profila, jer se u njemu jasno videlo šest jama koje su podsećale na grobne ukope. Istraženo je svih šest jama, ali osim dve lobanje (po jedna u jami br. 1 i 6) nikakvih drugih nalaza u ukopima nije bilo. Pretpostavljeno je, na osnovu oblika i dimenzija jama, da su to (osim jame br. 3) u stvari kanali, zbog čega je obustavljeno iskopavanje na tom delu lokaliteta. Lobanje u jamama br. 1 i 6 protumačene su kao ostaci razrušenih grobova (Грбић 1934).

Iskopavanja su nastavljena nad centralnim delom profila. Na prostoru dužine 50 m i širine 3–16 m, jer je njegovu istočnu stranu predstavljala nepravilna linija profila, otkriveno je deset skeletnih grobova (sl. 1). Važno je pomenuti da je devet grobova bilo koncentrisano u središnjem delu istražene površine. Samo jedan, čini se izdvojen, grob nađen je na severnom delu, dok u južnom, „prostorno najvećem“ delu nije konstatovan nijedan grob (Грбић 1934: 51).

Sumirajući sve raspoložive podatke, kao i informacije L. Nikolića, M. Garašaniin konstatuje da je na nekropoli kod Botoša otkriven ukupno 21 „siguran“ grob i pet „sumnjivih“ (1956: 207). U „sigurne“ grobove svrstano je 18 očuvanih grobova (10 sa iskopavanja M. Grbića, 7 grobova koje je otkrio L. Nikolić, jedan dvojni grob koji je istražio Mileker) i tri oštećena (lobanje sa iskopavanja M. Grbića – treća lobanja bila je vidljiva u centralnom delu profila gliništa). U grupu „sumnjivih“ grobova svrstani su nalazi sa iskopavanja M. Grbića: tri manje gomile kostiju (zbog slabe očuvanosti, Grbić nije mogao da ih opredeli kao ljudske ili životinjske) i dve grupe keramičkih fragmenata. Verovatno omaškom, jer je pomenut u prethodnom tekstu, u ukupan broj nije uključen grob otkriven 1930. godine (u kome je nađena zdelo na stopi), što znači da se ukupno 22 groba (sa 23 skeleta) mogu smatrati „sigurnim“.

J. Chapman prihvata konstataciju o postojanju 26 grobova na nekropoli kod Botoša, ali se njegova lista neznatno razlikuje od Garašaniinove. Naime, na njegovom spisku sigurnih i mogućih grobova nalazi se i grob (sa zdelom na stopi) otkriven 1930. godine, dok su dve grupe keramičkih fragmenata izostavljene sa tog spiska (Chapman 1981: 55).

Međutim, ukupan broj je, po njegovom mišljenju, nešto veći – 33 groba, odnosno 28 sigurnih i 5 mogućih grobova. Do ovog broja se, najverovatnije, došlo usled



Slika 1. Situacioni plan nekropole (Грбић 1934: сл. 14)

pogrešne interpretacije Milekerovih informacija. U izveštaju o poseti lokalitetu 1930. godine Mileker navodi da je u profilu ciglane bilo vidljivo 15 ukopa (1938: 112), ali nigde ne pominje da je u ukopima bilo i 15 vidljivih skeleta, kako je Chapman, verovatno zbog nerazumevanja jezika, protumačio Milekerovu informaciju (Chapman 198: 55). U jednom od tih ukopa Mileker je zaista otkopao dvojni grob, ali o sadržaju ostalih ukopa nema nikakvih podataka. Moguće je da se u jednom od njih nalazio grob u kome je kao prilog pronađena zdela na stopi, ali koji nije, kako tvrdi Chapman, iskopavao Mileker, već su ga radnici uništili prilikom ciglarskih radova (Milleker 1938: 112). Iz ovakvih, pogrešno interpretiranih informacija usledio je i pogrešan zaključak da je krajem 1930. godine u profilu Živanićeve dolje bilo vidljivo još 12 skeleta.

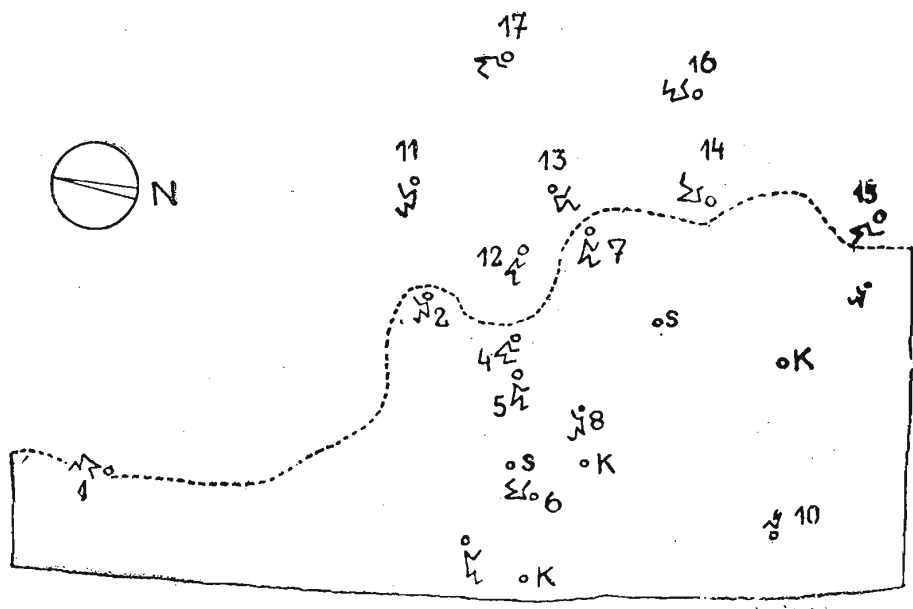
Stoga se čini da su, sasvim proiozvoljno, četiri groba koje je 1931. godine iskopao Grbić (grobovi br. 1, 2, 4, 7), a koja su se nalazila neposredno uz liniju profila, protumačena kao četiri od petnaest skeleta koje je Mileker navodno uočio u profilu. Po toj interpretaciji, Grbić bi, da su bili vidljivi, pre početka iskopavanja sasvim sigurno morao uočiti preostalih 12 skeleta u profilu. S obzirom na to da Grbić uopšte ne pominje skelete vidljive u profilu (osim jedne lobanje), zaključeno je da je, u periodu između Milekerovog obilaska lokaliteta

1930. godine i Grbićevih iskopavanja 1931. godine, uništeno osam grobova (Chapman 1981: 56).

Grbićev izveštaj, međutim, u potpunosti demantuje ovakve zaključke. On čak napominje, opisujući neznatnu razliku između zdravice i kulturnog sloja, odnosno mogućih ukopa, da je „ovu nijansu teško razaznavalo i oko stručnog arheologa“ (Грбић 1934: 46). Takođe, njegova napomena da se na centralnom delu lokaliteta kopalo na velikom prostoru, jer su „samo na dva mesta bili sigurni grobovi, a htelo se da se u pozadini otkrije još nekoliko grobova“ (Грбић 1934: 48), nedvosmileno je u suprotnosti sa tvrdnjom da su sva četiri skeleta uz liniju profila (grobovi br. 1, 2, 4, 7) bila vidljiva pre iskopavanja.

Kada je u pitanju ukupan broj istraženih grobova, ostalo je nerazjašnjeno da li je L. Nikolić i sam iskopavao na Živanićevoj dolji, ili je samo povremeno obilazio lokalitet. U izveštaju M. Grbića navodi se da zbirku L. Nikolića čine nalazi koje su mu donosili, poklanjali i prodavali seljaci. Osim toga, eksplicitno se tvrdi da nalazi potiču iz grobova uništenih ciglarskim radovima i da se grobovi „sistematski nisu otkrivali“ (Грбић 1934: 43). Ni Mileker, koji navodi i detaljan spisak neolitskih predmeta iz Nikolićeve zbirke, ne pominje iskopavanja, već samo konstatuje da svi predmeti iz zbirke potiču sa tog lokaliteta (1938: 112). Sa

K•KOSTI S•SUD



Slika 2. Situacioni plan nekropole (Garašanin 1956: sl. 1)

druge strane, Grbić navodi i informaciju dobijenu od L. Nikolića, da se većina do tada konstatovanih grobova nalazila u blizini centralnog dela profila ciglane. To bi moglo da znači da je L. Nikolić, ukoliko nije sam iskopavao, posećivao lokalitet kada su meštani, prilikom eksploatacije gliništa i istovremenog uništavanja grobova, prikupljali pokretne nalaze. Ukoliko to nije slučaj, može se pretpostaviti da je L. Nikolić, samo na osnovu informacija meštana koji su mu donosili veoma raznolike predmete, širokog hronološkog i kulturnog raspona, neke od njih definisao kao grobne priloge. U prilog tome govore skromni podaci o neolitskim predmetima iz Nikolićeve zbirke u inventarnoj knjizi Narodnog muzeja u Zrenjaninu. Podaci o „vrsti nalaza“ ukazuju na to da su se u Nikolićevoj zbirci, osim velikog broja predmeta koji su označeni kao „grobni darovi“, nalazili i predmeti za koje je upisano da su „sa površine“, „iz neolitskog groblja“ ili „iz jame“.

Nasuprot ovim informacijama, koje nedvosmisleno govore o tome da svi neolitski „grobni darovi“ iz Nikolićeve zbirke potiču iz grobova uništenih ciglarskim radovima, više od dve decenije posle Grbićevih iskopavanja Živanićeve dolje je, u okviru studije o sahranjivanju u mlađem neolitu, publikovan Grbićev situacioni plan nekropole kod Botoša, ali dopunjen sa sedam novih grobova (Garašanić 1956: sl. 1). Pri tome se navodi da je te grobove „otkopao“ L. Nikolić, odnosno da je on „kontrolisao radove“, kao i da je njegovom „dobrotom i zauzimanjem“ dobijen dopunjen situacioni plan nekropole (Garašanić 1956: 206), ali nema podataka o tome kada su grobovi otkriveni. Iako su na dopunjenom situacionom planu obeleženi brojevima 11–17, „novi“ grobovi su morali biti otkriveni pre 1931. godine, odnosno pre Grbićevih iskopavanja (sl. 2). Oni su se, naime, nalazili u blizini grobova otkrivenih 1931. godine, ali na površini čija je eksploatacija morala biti završena pre početka Grbićevih radova, jer se nalaze ispred, odnosno istočno od nepravilne linije profila koju je Grbić zatekao i koja je ucrtana na njegovom situacionom planu (Грбић 1934: сл. 14). Uočljivo je da su se četiri „nova“ groba (br. 12–15) nalazila uz sam profil, a da su ostala tri (br. 11, 16, 17) bila udaljena desetak metara od profila.

Još jedna činjenica isključuje mogućnost da je Nikolić otkrio sedam grobova tek posle 1931. godine. U svojoj studiji o praistoriji Banata F. Mileker navodi spisak neolitskih nalaza iz kolekcije L. Nikolića, pri čemu je neke od njih, uz navođenje dimenzija, detaljnije opisao (Milleker 1938: 113). Važna je informacija da je

spisak pravljen 28. jula 1930. i 13. jula 1931. godine, odnosno prilikom njegove prve posete lokalitetu, a zatim u vreme kada je Grbić iskopavao Živanićevo dolju. Milekerov spisak Nikolićeve kolekcije se gotovo u potpunosti poklapa sa spiskom koji je J. Chapman sačinio sedamdesetih godina prošlog veka, nakon uvida u inventarnu knjigu Narodnog muzeja u Zrenjaninu i pregleda materijala. Njegov zaključak je da gotovo svi neolitski nalazi iz Nikolićeve kolekcije predstavljaju, u stvari, sadržaj grobova koje je Nikolić i iskopao, a ne slučajne nalaze prikupljene iz grobova uništenih tokom eksploatacije gliništa (Chapman 1981: 57).

S obzirom na kontradiktorne tvrdnje o načinu na koji je formirana Nikolićeva zbirka, čini se da će neka pitanja zauvek ostati bez odgovora. Naime, ako nalazi iz njegove kolekcije zaista potiču iz grobova koje je sam iskopavao, ostaje nejasno zašto Mileker i Grbić nisu bili upoznati sa tom činjenicom. Malo je verovatno da su bili obavješteni o tome, a da to u svojim tekstovima, čak ni usputno, nisu pomenuli, posebno kada se ima u vidu „obilje darova“ u grobovima koje je Nikolić otkrio (Garašanić 1956: 208), i nasuprot tome, gotovo potpuno odsustvo priloga u ostalim grobovima. S druge strane, na osnovu dopunjenog Grbićevog situacionog plana, na kome su označeni položaj i orijentacija skeleta u grobovima 11–17 (Garašanić 1956: sl. 1), moglo bi se zaključiti da je Nikolićeva „iskopavanja“ u nekom obliku pratila i tehnička dokumentacija. Zbog toga se čini malo verovatnim, ili bar čudnim, Nikolićev previd kada su u pitanju grobni priloci, odnosno njihovo neizdvajanje kao posebnih grobnih celina. Međutim, ako svi nalazi iz Nikolićeve kolekcije potiču, kao što tvrdi Grbić, iz razrušenih grobova, postavlja se pitanje na koji način je Nikolić konstatovao položaj i orijentaciju skeleta.

U svim grobovima koje je Grbić otkrio (oblik i dimenzije grobnih ukopa nisu utvrđeni), pokojnici su bili u zgrčenom položaju, postavljeni na desni ili levi bok, različito orijentisani. Ni dopunjen situacioni plan nekropole koji je izradio L. Nikolić ne omogućava uočavanje bilo kakve pravilnosti kada je u pitanju orijentacija grobova i polaganje pokojnika na levi ili desni bok. Najveći broj grobova (deset) bio je orijentisan u pravcu istok–zapad (grobovi br. 2–5, 7–9, 11–13), šest u pravcu jug–sever (grobovi br. 1, 6, 14–17) i samo jedan u pravcu zapad–istok (grob br. 10).

Jedina prividna pravilnost koja se odmah uočava je distribucija grobnih priloga. Naime, vrlo skromni priloci nađeni su samo u tri groba od deset grobova koje je Grbić

otkrio (po jedna zdela u grobovima br. 6 i 9, a u grobu br. 4 glačana kamena sekira). I u grobu koji su radnici uništili 1930. godine je nađena jedna posuda (zdela na crvenoj bojenoj stopi). Nasuprot tome, pretpostavlja se da iz grobova koje je, možda, iskopavao Nikolić potiče najveći broj nalaza (ako ne i svi nalazi) iz njegove kolekcije (Chapman 1981: 58). Ovakav kontrast između dvanaest grobova na „zapadnom“ i ograničenog, ali nepoznatog broja grobova na „istočnom sektoru“ je, u nedostatku podataka o polu i starosti pokojnika, interpretiran kao moguća posledica različitog društvenog statusa sahranjenih individua (Chapman 1981: 58). Iako nakit od školjki *Spondylus* i *Glycymeris*, kao i predmeti od alabastera potvrđuju ovakvu interpretaciju, celokupna Nikolićeva kolekcija upućuje na zaključak da ona predstavlja sadržaj znatno većeg broja grobova – možda nekoliko desetina grobova uništenih tokom eksploatacije gliništa, kao i onih koje je verovatno Nikolić iskopavao. Pri tome je vrlo verovatno da su se i na istočnom, odnosno uništenom delu nekropole nalazili grobovi bez priloga ili sa skromnim i malobrojnim priložima (slično grobovima br. 4, 6 i 9, koje je Grbić iskopao na zapadnom delu nekropole). U suprotnom, morali bismo da prihvatimo neverovatnu slučajnost da je profil koji je Grbić zatekao 1931. godine istovremeno predstavljao i graničnu liniju koja je razdvajala „bogate“ od „siromašnih“ grobova.

U inventarnoj knjizi Narodnog muzeja u Zrenjaninu postoji 199 inventarnih jedinica sa oznakom „Botoš, Živanića dolja – neolit“. Oznaka „grobni dar“ upisana je uz 110 inventarnih jedinica, a sedam inventarnih unosa ima oznaku „u neolitskom groblju“. Na površinske nalaze odnosi se 61 inventarna jedinica, 20 je bez podataka o uslovima nalaza, a za jedan predmet je navedeno da potiče „iz jame“.

Ukupno 117 predmeta je opredeljeno kao grobni dar: 24 cele i fragmentovane posude, 27 glačanih alatki, četiri kamene zoomorfne figurine, četiri kamena amuleta u obliku pečurke, 21 narukvica od *Spondylusa*, dve ogrlice od krečnjaka, tri ogrlice od *Spondylusa*, dva priveska od školjke, dva priveska od kamena, osam koštanih predmeta (šila, rogovi, zubi divlje svinje), dve alatke od okresanog kamena i jedno jezgro, 17 perli (od krečnjaka, ćilibara, školjke i kosti), tri pršljenka, jedna neobrađena valva *Spondylusa* i dva predmeta nepoznate namene izrađena od školjke.

Uočljivo je da se u Nikolićevoj kolekciji, među predmetima koji su označeni kao „grobni darovi“, osim

onih za svakodnevnu upotrebu, nalazi i veliki broj predmeta prestižnog karaktera. Iako nije poznat kriterijum po kojem su prikupljeni nalazi iz razrušenih grobova, može se konstatovati da su u grupi predmeta za svakodnevnu upotrebu najbrojnije alatke od glačanog kamena (sekire, dleta, tesle i jedan buzdovan), od kojih se na mnogima uočavaju tragovi upotrebe. Keramičke posude, iako relativno brojne, odlikuje skroman repertoar oblika – dominiraju dublje bikonične zdele bez vrata i pliče bikonične zdele sa veoma kratkim gornjim konusom. Konične, poluloptaste i zdele na visokoj stopi predstavljene su malim brojem primeraka. Preovlađuju posude srednje fature i priglačanih površina. Većina posuda je srednjih i malih dimenzija (neki primerci bi se mogli svrstati u grupu minijaturnih posuda), bez dekoracije. Jedini ornamentisani primerak je veći koničan poklopac, na kojem su urezivanjem izvedeni naspramno postavljeni trouglovi ispunjeni ubodima. Sve posude sa Živanićeve dolje se, na osnovu tipoloških karakteristika i najbližih analogija (Aradac, najdublji slojevi Vinče) (Brukner 1974; Bacih 19366), hronološki povezuju sa ranom fazom vinčanske kulture.

U grupi predmeta prestižnog karaktera nalaze se oni predmeti koji su izrađeni od retkih materijala, nedostupnih u lokalnim okvirima, odnosno nabavljenih iz udaljenih oblasti, pa za svoje vlasnike, ali i one koji ih nisu posedovali imaju mnogo veći značaj i vrednost od predmeta izrađenih od lokalnih sirovina. U toj grupi se nalazi nakit (narukvice, ogrlice, privesci) izrađen od školjki, ogrlice od krečnjaka, zoomorfne figurine i amuleti izrađeni uglavnom od alabastera.

Među ukrasnim predmetima prestižnog karaktera najbrojnije su narukvice od školjki. Zbog svog (verovatno egejskog) porekla, materijala od kojeg su izrađeni, specifičnog izgleda i ograničene mogućnosti nabavke, ukrasni predmeti od školjki protumačeni su kao prestižni predmeti, čija je distribucija u okviru vinčanske kulture ograničena na njene severne delove, odnosno prostor neposredno uz liniju Sava–Dunav i severno od nje (Chapman 1981: 81, fig. 106). Iako se u literaturi najčešće navodi da su te narukvice izrađene od školjke *Spondylus*, čini se da je za veći broj primeraka sa nekropole kod Botoša upotrebljena školjka *Glycymeris* (Tripković 2006). U Nikolićevoj kolekciji se, osim ukrasnih predmeta, nalazi i jedna neobrađena valva *Spondylusa* (?). Prisustvo sirovine kao grobnog priloga, ukoliko ona zaista potiče iz groba, zahtevalo bi drugačiju interpretaciju i verovatno ukazivalo na sistem

razmene u okviru kojeg, osim gotovih proizvoda, cir-kuliše i sirovina koja se prerađuje u lokalnim okvirima srednjeg Banata.

Nekropola kod Botoša pripada grupi lokaliteta na kojima je nađen i veći broj predmeta, verovatno prestižnog ili kulturnog karaktera, izrađen od kamena – mermera, alabastera ili kalcita (petrološke analize nisu rađene). Izrađeni su u obliku zoomorfnih figurina, odnosno životinjskih glava na postolju i kao amuleti (?) u obliku pečuraka na postolju, čiji smisao još uvek nije razjašnjen (Bacih 1936a). Za razliku od nakita izrađenog od školjki, kameni amuleti u obliku pečuraka i zoomorfne figurine se, najčešće bez podataka o kontekstu, sreću gotovo na celoj teritoriji vinčanske kulture i uglavnom se povezuju sa starijim fazama kulture (Chapman 198: fig 100, 101; Antonović 1992).

Ovde treba pomenuti i nalaze za koje se u literaturi, verovatno na osnovu Milekerovog izveštaja, navodi da predstavljaju grobne priloge kojima se, uz ostale prestižne predmete, iskazuje viši društveni status sahranjenih pokojnika (Chapman 1981: 58). U pitanju su tri antropomorfne figurine (inv. br. 4082, 4083 i jedna za koju se pogrešno pretpostavlja da je izgubljena i stoga neinventarisana) i dva fragmenta (istog) žrtvenika (inv. br. 4082a). Figurine se, za razliku od žrtvenika, ne nalaze na Milekerovom spisku Nikolićeve kolekcije, koja, prema tvrdnjama radnika (ali ne i samog Nikolića), potiče iz jama u kojima su se nalazili skeleti (Milleker 1938: 114). Tri antropomorfne figurine su u Milekerovom izveštaju pomenute samo usputno, bez detaljnijih opisa i bez podataka o uslovima nalaza (1938: 149). U inventarnoj knjizi Narodnog muzeja u Zrenjaninu zabeleženo je, međutim, da su figurine (ukupno pet) nađene „u neolitskom groblju“.

Jedina u celosti očuvana figurina pripada stojećem tipu. Glava je sumarno obrađena, oči su naglašene horizontalnim urezima, dok su ruke izvučene iz mase u vidu patrljaka. Kosa je predstavljena urezanim linijama, a telo je ornamentisano urezanim linijama u vidu meandra. Dve fragmentovane figurine su tzv. pljosnato tipa: na telu su prikazane samo neznatno naglašene grudi, dok su ruke u obliku kratkih, horizontalno bušenih patrljaka. Među malobrojnom antropomorfnom plastikom sa Živanićeve dolje posebno se ističe figurina sa očuvanom glavom. Donji deo statuete i desna ruka nedostaju, lice je trouglasto, a leva ruka je savijena u laktu nadole. Dve urezane linije na vratu statuete dočaravaju ogrlicu (Маринковић 2002: 7). Tipološke i stil-

ske karakteristike figurina ne ukazuju na najstariju fazu vinčanske kulture i čini se da se one sa mnogo više izvesnosti mogu pripisati razvijenoj fazi kulture.

Prilično nejasna oznaka „u neolitskom groblju“ nalazi se, osim uz pet antropomorfnih figurina, još samo uz jedan žrtvenik i jedan zoomorfni protom. Kako su to jedini predmeti iz Nikolićeve kolekcije sa tako definisanim „uslovima nalaza“, moglo bi se zaključiti da nijedan od njih ne potiče iz grobova razrušenih tokom ciglarskih radova ili iz grobova koje je, verovatno, Nikolić iskopavao. Bez bližih podataka o mestu i uslovima nalaza može se samo pretpostaviti da potiču iz sloja iznad ili između grobnih ukopa. Ukoliko je na mestu nekropole zaista postojao kasnoneolitski kulturni sloj sa brojnijim nalazima, što se čini malo verovatnim, oni se, očigledno, nisu našli u Nikolićevoj kolekciji.

Karakter kulturnog sloja na Živanićevoj dolji nije razjašnjen ni u Grbićevom izveštaju sa iskopavanja, iako je zatečeni izgled profila ciglane ukratko opisan. U izveštaju se, naime, navodi da u centralnom delu profila ciglane pre početka iskopavanja nije bilo moguće jasno razlikovati zdravicu od kulturnog sloja, ali da je pažljivim posmatranjem ipak uočeno da ta „slabo diferencirana kulturna vrsta“ u profilu formira pravilan oblik koji podseća na grobove, pri čemu je na dnu jednog takvog tamnijeg mesta nađena lobanja (Грбић 1934: 47). Iako nije navedeno koliko je takvih ukopa bilo vidljivo u centralnom delu profila, oni sasvim sigurno nisu bili brojni, jer je napomenuto da su samo dva ukopa bili sigurni grobovi. U sloju „između skeleta i humusa“, odnosno „između humusa i nivoa grobova“ (koji su se nalazili na relativnoj dubini 120–150 cm) nađeni su izuzetno malobrojni predmeti neolitskog doba – keramika i kamene sekire (Грбић 1934: 50). S obzirom na informaciju da je slabo diferencirani kulturni sloj u centralnom delu profila imao pravilan oblik grobnih ukopa, moguće je da malobrojni neolitski nalazi iz sloja „iznad nivoa grobova“ potiču, u stvari, sa južnog dela istražene površine, na kojoj nije nađen nijedan grob, ili sa severnog, na kome se nalazio samo jedan grob. Sasvim je moguće da se u neposrednoj blizini nekropole nalazilo istovremeno vinčansko naselje, posebno kada se ima u vidu Grbićeva napomena da se između Živanićeve dolje, posebno njenog severnog dela, i Botoša nailazi na površinski neolitski materijal (1934: 58). Pretpostavka da je na istom prostoru, neposredno iznad grobova, formirano vinčansko naselje čini se malo verovatnom, čak i pod uslovom da među njima postoji

znatniji hronološki hijatus. Zbog toga se mora pretpostaviti da i površinski nalazi iz Nikolićeve kolekcije (fragmenti keramike, alatke i oruđe od kosti, glačanog i okresanog kamena), kao i malobrojni nalazi sa oznakom „u neolitskom groblju“ potiču sa šireg prostora u blizini nekropole i verovatno predstavljaju ostatke istovremenog i/ili poznijeg naselja.

Na osnovu svega iznetog može se zaključiti da je na nekropoli kod Botoša sahranjivanje obavljano tokom starije faze vinčanske kulture. Veličinu nekropole na Živanićevoj dolji, ukupan broj neolitskih grobova i njihov raspored nije moguće utvrditi. S obzirom na to da je lokalitet decenijama uništavan zemljanim i ciglarskim radovima, tako da danas praktično i ne postoji, nije moguće preduzeti ni revizione radove. Zbog toga se svi zaključci o sahranjivanju na ovoj nekropoli nužno zasnivaju samo na podacima sa sistematskih iskopavanja 1931. godine i pokretnim nalazima koje je Narodni muzej u Zrenjaninu otkupio od L. Nikolića. Istraživanja M. Grbića su od izuzetnog značaja, iako u otkrivenim grobovima gotovo i nije bilo priloga. Ta istraživanja pružaju važne informacije o različitoj, verovatno istovremenoj pogrebnoj praksi, čiji oblik varira u zavisnosti od socijalnog (?) statusa pokojnika. Sa druge strane,

otkupljena kolekcija L. Nikolića nedvosmisleno ukazuje na to da su u okviru iste nekropole sahranjeni i pokojnici čiji se status jasno iskazuje prisustvom grobnih priloga koji izlaze iz okvira svakodnevnih upotrebnih predmeta.

Kada su u pitanju grobni prilozima, na osnovu preliminarnog pregleda pokretnih nalaza i dostupnih informacija se može konstatovati da su na nekropoli kod Botoša, iako ukupan broj istraženih i razrušenih grobova nije poznat, otkrivena tri tipa grobova: a) grobovi bez priloga (najmanje 7 grobova), b) grobovi sa skromnim i malobrojnim prilozima (najmanje 4 groba), c) grobovi u kojima se kao grobni prilozima, uz predmete za svakodnevnu upotrebu, nalaze i tzv. prestižni predmeti, kojima se obezbeđuje i iskazuje društveni položaj (nepoznat broj grobova). Iako sadržaj „bogatih“ grobova, prostorni odnos grobova u okviru nekropole, pol i starost pokojnika nisu poznati, to ne dovodi u pitanje zaključak da su na nekropoli kod Botoša sahranjeni pokojnici različitog socijalnog statusa. Nažalost, u ovom trenutku nema nikakvih elemenata za zaključivanje o tome na čemu počiva jasno diferenciran i iskazan status pokojnika sahranjenih sa vrednim predmetima.

LITERATURA

- Антоновић, Драгана. *Предмети од глчаног камена из Винче*. Београд: Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, 1992.
- Brukner, Bogdan. Pozni neolit, u: Brukner Bogdan; Borislav Jovanović i Nikola Tasić. *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1974: 69–112.
- Brukner, Bogdan. Naselje vinčanske grupe na Gomalavi (neolitski i ranoeneolitski sloj) – Izveštaj sa iskopavanja 1967–1976 g. *Rad vojvođanskih muzeja* 26 (1980): 5–55.
- Chapman, John. *The Vinča Culture of South-East Europe. Studies in Chronology, Economy and Society*. Oxford: BAR International series, 1981.
- Drasovean, Florin; Dan Ciobotaru. *Neolithic art in Banat*. Solness: Muzeul Banatului Timișoara, 2001.
- Garašanin, Milutin. Sahrnjivanje u balkansko-anadoljskom kompleksu mlađeg neolita. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 11 (1956): 205–236.
- Garašanin, Milutin. Centralnobalkanska zona, u: Alojz Benac (ur.) *Praistorija jugoslavenskih zemalja II: neolitsko doba*. Sarajevo: Svijetlost i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2005: 79–212.
- Гарашанин, Милутин; Војислав Санев, Драгица Симоска и Благоја Китаноски. *Предисторијски култури во Македонија*. Штип: Народни музеј, 1971.
- Грбић, Миодраг. Неолитско гробље у Ботошу код Вел. Бечкерека. *Старинар* 8–9 (1934): 40–58.
- Маринковић, Снежана. *Винчанска култура на јо-гучу средње Баната*. Зрењанин: Народни музеј Зрењанин, 2002.
- Milleker, Felix. Vorgeschichte des Banats. *Старинар* 13 (1938): 102–166.
- Сариа, Балдуин. Извештај о стању и раду у преисторијској и класичној збирци. *Годишњак Српске краљевске академије* 34 (1925): 315–318.

Сталио, Блаженка. *Неолиџ на ѿлу Србије*. Београд: Народни музеј, 1977.

Tripković, Boban. Marine goods in European prehistory: a new shell in old collection. *Analele Banatului* 14/1 (2006): 89–102.

Васић, Милоје. *Преисториска Винча II*. Београд: Државна штампарија, 1936а.

Васић, Милоје. *Преисториска Винча IV*. Београд: Државна штампарија, 1936б.

KATALOG



1. Poklopac, koničan, ornament izveden urezivanjem i ubadanjem. Visina 12 cm, prečnik otvora 14,5 cm. Inventarni broj 3868.



2. Zdela, bikonična, sa četiri plastična ispupčenja na truhu. Visina 4 cm, prečnik oboda 5,5 cm, prečnik dna 3,5 cm. Inventarni broj 3875.



3. Zdela, konična. Visina 5,5 cm, prečnik oboda 11 cm, prečnik dna 4,2 cm. Inventarni broj 3873.



4. Zdela, poluloptasta. Visina 3,5 cm, prečnik oboda 5,5 cm, prečnik dna 2,5 cm. Inventarni broj 3890.



5. Zdela, bikonična, sa četiri plastična ispupčenja na prelazu ramena u truh. Visina 9 cm, prečnik oboda 12,5 cm, prečnik dna 6,3 cm. Inventarni broj 3893.

6. Zdela, bikonična, sa četiri plastična ispupčenja na prelazu ramena u trbuh.
Visina 8,5 cm, prečnik oboda 10,2 cm, prečnik dna 4,5 cm.
Inventarni broj 3866.



7. Zdela, bikonična.
Visina 4,7 cm, prečnik oboda 11,9 cm, prečnik dna 3,7 cm.
Inventarni broj 3870.



8. Zdela bikonična, sa četiri plastična ispupčenja na prelazu ramena u trbuh.
Visina 15 cm, prečnik oboda 21 cm, prečnik dna 9 cm.
Inventarni broj 3876.



9. Zdela, bikonična.
Visina 3,4 cm, prečnik oboda 6 cm, prečnik dna 3,7 cm.
Inventarni broj 3872.



10. Zdela, bikonična, sa plastičnim ispupčenjima na prelazu ramena u trbuh.
Visina 12 cm, prečnik oboda 19 cm, prečnik dna 7 cm.
Inventarni broj 3871.



11. Zdela, bikonična, sa plastičnim ispupčenjima na prelazu ramena u trbuh.
Visina 4 cm, prečnik otvora 7 cm, prečnik dna 2,8 cm.
Inventarni broj 3874.





12. Zdela, poluloptasta, sa četiri dugmetasta nalepka na truhu.
Visina 7,5 cm, prečnik oboda 4,5 cm, prečnik dna 4,8 cm.
Inventarni broj 3889.



13. Stopa pehara.
Visina 10 cm.
Inventarni broj 3885.



14. Stopa pehara.
Visina 11 cm, prečnik zvonastog dna 9,2 cm.
Inventarni broj 3884.



15. Antropomorfna figurina. Trougaono lice, urezana ogrlica ispod vrata, naglašene grudi, ruke savijene u laktovima.
Visina 11 cm.
Inventarni broj 4082.



16. Antropomorfna figurina. Glava sumarno modelovana, kratki patrljci, na telu urezani meandri.
Visina 5,7 cm.
Inventarni broj 4083.



17. Glava antropomorfne figurine. Trougaono lice sa plastičnim nosom.
Visina 3,7 cm.
Inventarni broj 4084.

18. Torzo antropomorfne figurine. Naglašene grudi na pljosnatom telu, patrljci horizontalno probušeni.
Visina 4,6 cm.
Inventarni broj 4085.



19. Fragment antropomorfne figurine. Pljosnato telo sa kratkim, horizontalnim patrljcima.
Visina 3,6 cm.
Inventarni broj 4086.



20. Četvorougaoni žrtvenik. Na ravnom postolju nedostaje recipijent. Ukrašavanje izvedeno urezivanjem.
Visina 5 cm, dužina 11 cm.
Inventarni broj 4082a.



21. Zoomorfni protom. Sumarno modelovana glava sa njuškom i kratkim ušima.
Visina 4,7 cm.
Inventarni broj 4087.



22. Kružni kameni amulet sa dve očuvane perforacije.
Prečnik 6,7 cm.
Inventarni broj 4065.



23. Amulet od alabastera, u obliku pečurke.
Visina 5 cm.
Inventarni broj 4060.





24. Amulet od alabastera, u obliku pečurke.
Visina 5,5 cm.
Inventarni broj 4061.



25. Amulet od alabastera, u obliku pečurke.
Visina 5,3 cm.
Inventarni broj 4062.



26. Kameni amulet, u obliku pečurke.
Visina 4 cm.
Inventarni broj 4063.



27. Zoomorfni amulet od alabastera.
Visina 6,2 cm.
Inventarni broj 4057.



28. Zoomorfni amulet od alabastera.
Visina 6 cm.
Inventarni broj 4059.



29. Zoomorfni amulet od alabastera.
Visina 7 cm.
Inventarni broj 4058.

30. Zoomorfni kameni amulet.
Visina 3,1 cm.
Inventarni broj 4064.



31. Amulet sa četiri perforacije od *Spondylus* školjke.
Prečnik 8 cm.
Inventarni broj 4025.



32. Ogrlica od *Spondylus* školjke, sa 23 perle bikoničnog oblika.
Inventarni broj 4052.



33. Ogrlica od krečnjaka, sa 10 perli cilindričnog oblika.
Inventarni broj 4067.



34. Ogrlica od krečnjaka, sa 9 perli bikoničnog i cilindričnog oblika.
Inventarni broj 4056.



35. Ogrlica od *Spondylus* školjke, sa 7 perli bikoničnog oblika.
Inventarni broj 4053.





36. Ogrlica od *Spondylus* školjke, sa 15 perli cilindričnog i bikoničnog oblika.
Inventarni broj 4054.



37. Predmet nepoznate namene od *Spondylus* školjke, u obliku slova V. Jedan krak perforiran.
Dužina kraka 7,5 cm i 6,5 cm.
Inventarni broj 4023.



38. Narukvica od *Spondylus* školjke.
Prečnik 5,2 cm.
Inventarni broj 4016.



39. Narukvica od *Spondylus* školjke.
Prečnik 5,3 cm.
Inventarni broj 4049.



40. Narukvica od *Spondylus* školjke.
Prečnik 6,2 cm.
Inventarni broj 4048.



41. Narukvica od *Spondylus* školjke.
Prečnik 7,8 cm.
Inventarni broj 4011.

42. Narukvica od *Spondylus* školjke.
Prečnik 7,5 cm.
Inventarni broj 4010.



43. Narukvica od *Spondylus* školjke.
Prečnik 6,3 cm.
Inventarni broj 4009.



44. Narukvica od *Spondylus* školjke.
Prečnik 5,2 cm.
Inventarni broj 4015.



45. Narukvica od *Spondylus* školjke.
Prečnik 4,9 cm.
Inventarni broj 4050.



46. Narukvica od *Spondylus* školjke.
Prečnik 5,2 cm.
Inventarni broj 4014.



47. Perforirani kameni privesak.
Dužina 1,5 cm.
Inventarni broj 4077.





48. Perforirani privesak od ćilibara.
Dužina 2 cm.
Inventarni broj 4070.



49. Privesak od *Spondylus* školjke, sa dve perforacije.
Dužina 3,6 cm.
Inventarni broj 4026.



50. Neobrađena polovina *Spondylus* školjke.
Prečnik 8,5 cm.
Inventarni broj 4051.

Snežana Marinković

THE ARCHEOLOGICAL FINDS OF THE SITE OF ŽIVANIĆEVA DOLJA FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF ZRENJANIN – VINČA CULTURE

Summary

Archaeological site Živanićeva dolja is situated in the vicinity of the village Botoš. It was discovered in 1922 by a local teacher, Lazar Nikolić. Archaeological excavations took place in 1931, led by a curator, archaeologist Miodrag Grbić. During these excavations, the first Neolithic necropolis in former Yugoslavia was discovered. Ten graves, together with the objects found in them, were then examined. Artifacts found there are not numerous. According to the objects found in the graves, it can be concluded that the burials took place in the early phase of the Vinča culture. The whole material is in the National Museum in Belgrade. Archaeological findings collected at the same site by Lazar Nikolić, which were later bought by National Museum Zrenjanin, deserve special attention. This valuable collection is made up of material from the different cultures – Vinča, Roman provincial, Sarmatian and medieval. Findings from the period of the Vinča culture, 5500–4700 BC, are especially precious: numerous, large and small bowls of biconical profiles, statuettes, zoomorphic figurines, amulets made of alabaster, jewellery made of *Spondylus* shells (bracelets, necklaces). Tools made of polished and knapped stone, as well as those made of bones, are also a part of this collection.